

Виходить випу-
сками в 2^{1/2} арк.
1. (13.) и 16. (28.)
кожного місяця.

ПРАВДА

Редакция и ад-
міністрация під
н. 12. на улиці
Оссолінських.

письмо літературно-політичне.

„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50
кр. Один нумер стоїть 30 кр. а. в. — За оголошення (инсерати) платиться
по 5 кр. від одної стрічки дрібним друком.

ЧАСТЬ ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА.

ВЕСНЯНКА.

Ой хотів я з журбою розстатись,
Та й пішов я в садок погуляти;
А в садочку музиченька грає,
Тугу родить и тугу вбиває.

Вечір тихий покрив землю яру,
Холодочком подув по ній з хмари,
Вівці-зорі по небу розкинув,
Кличе місяць в небес полонину.

А в садочку пляями-стежками
Добрі люде все ходять парами,
Та гуторять усі між собою,
Мов пісочок з водою шпаркою.

Ходить сад весь хотою-вздохами,
Пахне воздух маєм любощами;
А муріг аж паде, умливає,
Гляне — хлопець дівча обіймає.

„Люблю“ шепчуть всі квіти в розмаю,
В поцілуях и воздух розплився;

„Люблю“ ходить від плаю до плаю
Аж до річки, я там не впинився.

Лиш до мене ніхто не промовить
Слово „люблю“ — не маю я друга,
Ходжу, броджу нахмуривши брови,
Слѣзи кличе из серденька туга.

Чи я Каїн, розбійник страшений?
Чи я покидь творіня мерзенна,
Що мя в серце ніхто не приймає
И дівчина мене обминає?

А у мене так серденько бється
И любило б, лиш зради боїться:
Не лукаве воно, не сердите,
А не має кого полюбити!

Ходжу, нуджу по серед розмаю,
И самотний домів повертаю,
А за мною муріг з деревами
Зареготавсь я каже словами:

„Було, дурню, на книзі не спати,
Було серцем за серцем вганяти,
И любови було не страхатись,
Було сміло єї здобувати.

„Поки серце не зжовкло за літом,
Пок не вздріло трутизни у цвіті,
Поки горя й журиці не знає,
Поки вірить а не розважає.

А теперя иди геть з відсіля!
Й не багни більш любовя, весіля;
А заприся з твоїми книжками
И розкошуй з мапою — з гадками.

Корнило Н. Устиянович.

Споминки молодих літ

Миколи М.

ЯКОВ ЯКОВЛЕВИЧ.

(Повість П. Куліша.)

III.

Я входжу несподівано в дуже близькі взаємини з Яковом Яковлевичом.

Дім Якова Яковлевича стояв, як то кажуть, на відстороні. Перед ним був великий простор пустої землі, що належала до якихсь малолітніх наслідників; по обох боках тяглися ulиці без домів, з заду глибокий, орішником зарослий яр, а далше виднілися дуги и поля. Може бути, що ся пустиня рідного куточка була й причиною відлюдного характеру Якова Яковлевича. Яков Яковлевич, крім школи, нігде більше не бував. Навіть в неділю, як прийшлося йому вести школярів до церкви, завсігди водив нас до монастиря. А монастир був далеко від школи за широким пасовиском. Йдеш було туди в буддень — так не здибаєш нікогісенько, хиба якого небудь слугу з письмом на пошту, що для вигоди міщан містилась на хуторі почтаря; а в неділю не побачиш и живої душі. Яков Яковлевич уникав людских очей, а се, думаю, за для того, що виріс геть далеко від людей.

Але чим більше Яков Яковлевич старався укритись від цікавих очей, тим більше розцікавлювались мешканці місточка Н. при зустрічі з Яковлевичом. До школи пробирався він найбільше городами — добре закрившись стоячим ковпиром бейкового плаща. А все ж таки вже здалеку показували на нього пальцями, а діти навіть по городах слідили за ним. Непристібність міщан для Якова Яковлевича була велика. Не раз, йдучи до школи, почув він поклик: „Бруль! Бруль!“ Прізвище Якова Яковлевича було зовсім не Бруль, але Яков Яковлевич знав, що сей поклик его дотичить, и чимало насердився. О, він дуже сердився! Раз мало що не побив мужика за те, що мужик, привізниши від когось мішок муки, спитав Якова Яковлевича, що стояв з лопатою на дворі: „Чи тут живе Бруль?“ Вже ж мужик в тім не винуватий — його навчили сусіди Якова Яковлевича. Яков Яковлевич й сам здогадався, як побачив за плотом кількоро сусідних дітей з вищиреними зубами.

Неприхильність міщан для Якова Яковлевича була очевидна, и ще більше віддаляла його від них, а привязувала до вітцівського

дому. Тут мав святий спокій; сестра Мартуся так його шанувала, так пестила, наче-б він не носив ні сірого, довгополого фрака з чорними лузиками, ні пестрої камізельки, що на добру чверть виглядала з-під запятого фрака, ні вітцівських чабанів, ні величезних калашів, ні шапки заліпленої ляком, а може бути — як деякі говорили — и смолою від дратви, наче-б був він найщедрішим з людей, а мука не була неустанним його бажанєм, — словом, наче-б він зовсім був не тим, за що його переслідували и міщане и школярі.

Ось та сестричка Мартуся стрітнула нас на дворі, в зеленій, сукняній спідниці з червоними мушками, в якімсь червоноволосім, мабуть вже дуже старім кафтані и білим паперовім колпаку без всякого иншого прибору на голові. Недобра собака розбрехалась на нас и рвалась з ланцюха, наче-б хотіла нас живцем зїсти. Сестра Мартуся вгомонила собаку и так радісно привитала мого батька, як би я ніколи по ній був не сподівався, тим більше, що вона жила дуже самотно а пятьдесяток літ ясно вирився на єї лицю. Вона любила мого батька задля того, що він був сталий в своїх дарах, як природа, а може бути й задля того, що дуже поважав Якова Яковлевича.

„Чи дома Яков Яковлевич?“ запитав батько.

Се питанє видалось и мені и, здається, самому батькови дивним: де ж би міг бути Яков Яковлевич тогді, коли не на школи? Він, як локомотива по железниці, ходив тільки в певну пору и в певнім напрямку; а хто його не бачив зрідка в монастирі, або по дорозі до школи, той и через ціле життя не побачив би його.

Але Мартуся відповіла: „дома“, таким тоном, наче-б єї братчик міг бути и на торзі и в гостях и всюди, де бувають инші люде.

„Прошу на сю сторону“ додала, а сама поспішила до другого виходу, щоб відчинити парадний вхід.

Заким ще скрилась з виду, двері від ланку відчинились и перед нами показалаь, якби на темнім дні картини, така по-стать, на котру треба би всіх красок, які лиш є на палеті маляря — сам Яков Яковлевич в кафтані, колись скрізь червонім, а тепер з найріжніших латок як мозаїка. На голові мав тригранну шапку, дуже стареньку, поруділу, без форми — подібну до фільцових шапок, як у Білорусів. Осіннє сонце спустилось що тільки по над вершки пожовклих садових дерев и світило просто в двері, так що Яков Яковлевич мусів закрити очі рукою, щоб роздивити-

тись, хто такий заступив ёму дорогу; але в ту хвилину обернувся і счез перед нашими очима. Якби я був перед тим вже не видів ёго в кафтані и в тригранній шапці, та ще з лопатою в руках, я б думав, що перед нами явилась сонна мара. Для батька се було також не нове. Він навіть остро змірив мене очима, як за-вважав сміх на моїм лиці. Я живо пригадав собі мою последню пустоту — и вже мені нічого було сміятись.

З такою думкою вийшов я в слід за батьком до першої кімнати — гостинної Якова Яковлевича. Се була та сама, де приніс був раз оден школяр живого заяця. В вікні против дверей можна було доглянути ще сліди сеї події. Одна шибя на долі складалась з багато кусничків, котрі Яков Яковлевич старанно позбирав и в середині клейстром зліпив. Ся кімната ніколи мені не подобалась, а тепер ще менше припадала мені до смаку. Кафлєва, зелена піч, здалося, ще більше висунулась на середину и більш була похожа на яку будову, приміром индійські вежі. Цвіти и птиці рисовані Яковом Яковлевичом за молодих літ, порозвішані в чорних рамках по стінах, ще більше, мабуть, полиняли з того часу, як я їх бачив; стільці и столи з кривими ногами наче-б ще більше покорчилились від старости и кучного затвору в тій низенькій, темній, безлюдній кімнаті. Тільки кіт витягаючись на лежанці, здавалось, вдовольнявся своїм положенням втішаючись мишами, що не цурались дому Якова Яковлевича. Звідкіля ж взяли б ся у нёго такі товсті боки? — вже ж не вигодував хазяїн. — Але ж чи погадав я тогді, що ся кімната буде моєю станцією, а сей кіт моїм товаришем? А тим часом у батька була инша думка. Він привів мене до Якова Яковлевича, щоб поселити мене під ёго крівлею, и я скоро до-відався о тій ёго думці.

Яков Яковлевич не забарився змінити свій стрій и вийшов до світлиці. Перше ёго питанє було, чи отримав батько ёго лист. Батько дякував ёму вибірними словами, в чім старий був майстер. Мартуся стояла в дверях сусіднєї кімнати, а почувши, з яким почетом приходять до єї братчика, так любо усміхалась, як тільки змогло єї лице. Відтак звиняв батько мою пустоту тим, що я маю пустих товаришів а не маю доброго надзору, и закінчив тим, що бажає віддати мене під опіку Якова Яковлевича.

Тяжко сказати, як поразив мене сей оборот річей. Не страшила мене строгість Якова Яковлевича, ні! а боявся я, що заморить мене голодом. Оден хиба кіт, думав я, може бути ситий в тій домі, тай то задля того, що миші нічого не стоять хазяїна.

Якже мені жити з тими двома зимними, зачерствілими, тяжкими істотами, оддалік від товаришів! Вже ж ніхто з моїх товаришів не загляне до мене, так наче б я був під тісною сторожею! Життя моя знов посушилася, поблідлила, як цвіти й птиці Якова Яковлевича; воля моя змаліла, як просторонь сеї кімнати, — сеї низенької, темної й кучної кімнати, де кождий стіл глядів на мене з страдальною гримасою! — Сам я — наче-б постарівся й став малим Яковом Яковлевичом. Словом, мене обійняв такий жаль, який тільки може перейняти дитину.

Але батько не зважав на те, що діється зі мною, й вів далі розмову з Яковом Яковлевичом. Я без мисли дивився в вікно, де вітер неперестанно налітав на грушу й обривав останні її листя: так кожда фраза батька нівечила мої дитинячі радощі, мої любі привички, мої веселі жарти й забави з товаришами. Я тепер рівнявся старцеві, що доходить границі свого існування й з жалєм оглядається на минувші пориви серця, яких вже більше не буде.

Наконець замовк батько, вижидавши відповіді Якова Яковлевича, й промінь надії заблискнув для мене, як завважав я, що Яков Яковлевич дуже заклопотаний просьбою батька.

„Я рад би вчинити вашу волю“, сказав (Яков Яковлевич виражався по часті книжним язиком з минушого віку), но извольте, як видите, ось я й моя сестриця жительствоуем все одні. Мирно, спокійно у нас. Все на своїм місці, все ціло, як було при моїм родителю. А ось зо три рази в рік заглянуть до мене отті червяки й нароблять біди. Там теля випустять на улицу, тут принесуть зайців намість муки, перебють шкла. Через півроку не прийдеш до себе після такого поздоровлення з празником.“

„Але, Яков Яковлевич“, сказав батько; „на діти єсть узда. Картайте Микольця моєю рукою...“

Яков Яковлевич глянув на мене й мені здалося, що він вже веде мене на розправу за мою провину з калошами.

„Воно то й так“, сказав він, „але справді мені якось то тяжко подумати о постояльцю... Як тобі здається, Мартусю?“

„А що ж, Яков Яковлевич“, відповіла сестра: „чи ж багато потреба такому постояльцеві? А най би то й у нас на дворі щонебудь гомоніло.“

В її словах почув я стільки доброти, що я поглянув на неї з подивом.

„А якже буде з твоїми грядками, Мартусю?“ сказав Яков Яковлевич.

„Е! що тим клопотатись!“ відповіла. „Я й сама прожену мальця з города хворостиною.“

Мені живо представилось, як Мартуся гонить мене хворостиною, а Яков Яковлевич стоїть на дворі, в тригранній шапці, з мітлою в руках и говорить: „Диви, який капустяний червяк!“ Картипа зовсім не манлива!

Але й в голові Якова Яковлевича рисувалась, видно, також якась немила картина, щось на лад мальчика, що лазить по деревах, або брикає по столах — так, що він похитав головою и сказав до батька:

„Ні, Иване Карпович, не можу..., з душі би рад, але не можу згодитись на вашу просьбу.“

„Але ж подумайте, Яков Яковлевич“, відповів на те батько, „що ви для одних можливих неприємностей цураєтесь значних вигод.“

„А яких же, приміром?“

„Скільки ви маєте жалованя?“

„Триста п'ятдесят рублів ассигнаціями на рік, а на місяць двацять-дев'ять рублів, шіснайцять и дві третини копійки!“

„Хочете, я дам вам третю часть тої суми на рік за Миколку, а ріжних припасів зо сто рублів?“

Яков Яковлевич заклопотаний поглянув на сестру.

„Що ж ви дивитесь на мене, брате?“ сказала вона. „Се ж ласка Божа. А мальчик таке-ж телякко: як з ним не справитись?“

„Скільки пудів зволите ви доставляти мучиці?“ спитав Яков Яковлевич.

„Та хочби й сто. Ну, меду пришлю вам зо два, зо три пуди, круп, масла, солонини, домашніх припасів...“

Яков Яковлевич не міг устояти против всіх тих покус и згодився нарешті заризикувати на свій спокій.

Батько умовився з ним: перейти зі мною з самого початку другу часть арифметики, а також вправлятись в німецькім язичі (Яков Яковлевич мав особну тетрадку, звідкіля диктував нам німецькі слова и розговори) и займатись рисованнем; а над усе пильнувати, щоб я не водився з пустими товаришами и не тратив дармо свого часу. Яковлевич обіцяв сповнити свято всі ті усліва. „Ну“, подумав я, „дістанеться мені тепер поспробувати затворничої жизни!“

Мого жалю не осолодив и чай поданий Мартусею в старо-свіцких чарках, на стародавній таці: мені здалося, що се парена трава; й справді дізнався я опісля, що Мартуса робила чай з різних цілющих рослин, впевняючи, що такий чай не тільки користнійший, але й приємніший від купного.

На другий день, коли я сидів в школі и слухав „учительского объясненія“ Якова Яковлевича, перевезено моє манатя до ёго дому. Тепер мав я вертати вже не по старій дорозі, через базар, де я часто запасувався в медівники и инші „сладости жизни“, — а разом з Яковом Яковлевичом через городи по стежочках. Я наперед уявляв собі, як мені дадуть кусничок хліба и тарілку кашки на обід и як Мартуса увіряти ме, що такий обід не тільки користнійший, але и приємніший від м'ясних страв. В школі ще ніхто не знав о моім новосіллю, и як мені було соромно, коли Яков Яковлевич, вдягнувши свою зелену байкову шинелю, сказав до мене: „Підем, молодче!“ Мені здалося, наче-б мене віддано в рекрути: так совістно було мені йти поруч з Яковом Яковлевичом, моім невідступним тепер ментором. Мені здалося, що тепер вже не оден а два Якови Яковлевичі на світі, що я чи борше чи пізнійше буду мусів носити такий же фрак, таку ж стару шапку, такі ж чабани и калоші, що мати му також таку лисину и твердити му хлопцям о мучиці.

Я дуже заклопотався переміною мого житя, мене согласувано, так би сказати, в однім роді, падежі и числі з Яковом Яковлевичом и підведено разом з ним на оден знаменник: такими именно фразами думав я сам про себе, пробираючись вслід за моім бригадиром через городи, и задля того уживаю їх и тепер, як би ні старими видались вони читцєви.

IV.

Дивні відкриття, які я роблю на Якові Яковлевичу.

Підчас дороги Яков Яковлевич поглядав на мене скоса, чи не покривляюся я ёму з-заду, як то нераз лучалось ёму дізнати від инших пустяків; але я був покірний як вівця. Думка про жизнь у Якова Яковлевича зовсім мене подавила. Ще недавно я з смирно прислухувався оповіданням других школярів, як Яков Яковлевич нараджується щоденно з Мартусею, що обійдеться дешевше, „кашица з крупою, чи ушица з мелюзгою (юшка рибяча з рибками)“. А тепер приходилось мені неустанно прислухуватись таким нарадам, що мене вже ні крихти не бавило. Нудьга, одна

нудьга и туга чекали мене в домі Якова Яковлевича. Я йшов за ним якби на упоні и махінально приглядався кожному слідові, які оставались на грязкій осінній дорозі від батога обкрученого на ёго калошах. Ось ми вже й коло ворітцят, вже и на подвір'ю.

Яков Яковлевич мовчав через цілу дорогу як би не свій; якже ж ввійшов на своє обійстя, язик ёго розв'язався. Він привітав недоброго цербера такою ласкавостю, якої я по нім ніколи не сподівався; назвав ёго морданьчиком, горланьчиком и сим подібними ласкавими словами. Потому переходячи коло корови, погласкав її по лобі и дав полизати свою руку; з сестрицею поцілювався, а кота взяв навіть на руки, положив собі на груди и так щиро гласкав ёго по спині, що аж чути було тріск електричний. Все те видалось мені у Якова Яковлевича невластивим и дивним.

И зо мною Яков Яковлевич обходився дома якось не по шкільному. Він говорив мені, щоби не церемонився, а був так як дома; віддав мені до рук кота и назвав ёго мушкатиром, а се значило у нёго стілько, що шибеник. Опісля казав мені здійснити сурдугу, повісити на кілочку, щоб дома дармо не поневірявся, и остатися, так як він, в самій камізельці. Як же дивовижним видався він мені без свого сірого фрака! Як же здійняв ще з себе чабани и остався тільки в довгих аж по коліна панчохах, то ёго постать сталась ще забавнішою и дуже пригадувала постать когута.

Яков Яковлевич вбрався в якісь черевики замість чабанів — був готовий до обіду. Мартуся, називаючи мене Микольцем, приликала мене до столової. (У Якова Яковлевича був я все ще так „молодець“).

Я наперед смакував вже усю гіркість голоду, як гарнізон запертий в кріпості. Мимо то все в домі Якова Яковлевича, до найменшої дрібниці, будило мою цікавість. Можу навіть сказати, що цікавість моя була сильнішою, як мій голод, задля того, що при посліднім діяла тільки животна сторона моєї истоти, а там глядів я очима цілої школи. В моїх ушах роздавались уже безчисленні питання, на котрі мав я відповідати вернувшись до школи; и тому нім зглянув я на кашницю з крупною, чи ушницю з мелюзгою, чи що там було на столі, а перше окинув очима кімнату, де мене покликали на обід.

Се була друга з трьох кімнат, де мешкав Яков Яковлевич. Вона була ёму спальнею, кабінетом и музеєм. (Третя була кухня и належала виключно до Мартусі.) Я сказав: музею, и не без причини. Тут крім ёго чабанів, калошів, круглої новішого фасону

и старенької тригранної шапки, котрі могли б здобути славу для якого антикваря, висію на сам перед ружя ёго батька, дальше тесак и портупей, наконець походна шинеля, в котрій колись ходив Яков Яковлевич.

Значіне всіх тих предметів и исторію кожного з них довідався я опісля; тепер я міг тільки чудуватись тому дивному зборови ріжних збрій разом з пилою до дров, величезними копитами до шитя чобіт и пучками дратви — украшаючими стіни столової.

Я став серед хати и глядів то на ружя то на Якова Яковлевича підв'язуючого свої довжезні шерстяні панчохи, то на шевський приряд, то знов на Якова Яковлевича — глядів и прикладав в мисли оден предмет до другого, виображаючи собі свого почесного ментора то в ролі мушкетора, то в ролі архитекта власних чобіт и калосів. Та я був певний, що ніхто инший не міг би зробити що небудь подібного до ёго обува. Я тож самодумав и о ёго фраку и о щіім строю. Але нім ще я застановився над можливістю того факту, мисли мої відірвало м'явканє кота в иншу сторону. Кіт, занюхавши запах принесеної Мартусею страви, кинувся з лежанки до столової и вдарився мордою о мої поги. Се мене чимало здивувало, и він видався мені дуже дурним звірятем. Рівночасно кликнули Яков Яковлевич и Мартуся протяглим голосом: перший „садись молодець“, а послідня „сідай, голубчику Микольцю“, и я сів разом з ними за стіл.

Стіл був накритий чистою, хоч дуже грубою скатертю: але на ній замість зупової чарки, стояв горщик, правда що поливаний и троха закопчений, але все таки горщик. Я поглянув на него квасним поглядом — и згодився б, здається, був на те, щоб череп'яна покришка прикипіла до нёго на віки. Мартуся, не догадуючись моїх думок, відкрила горщик. Кіт ще голоснішше замявчів як перед тим, але тепер вже він не був у мене дурним. Я сам готов був разом з ним замявчіти: так несподівано втішив мене запах страви з того горщика. Пара стовпом знялася у гору з горщика, Мартуся зачала дерев'яною ложкою черпати, и я переконався, що ся страва менше-більше ніщо инше, як тільки дуже смачний росіл з курки.

Я поглянув на Якова Яковлевича и на Мартусю крізь теплий туман, що з легка закривав їх почетні лица, и росіл з куркою видався мені ще більше з ними незгідним, як ружя з Яковом Яковлевичом, а шевські копита и дратва з Мартусею, — або на оборот. Але Яков Яковлевич спокійно чекав на росіл, а Мартуся ще спокійнішше наливала ёго до тарілок. Я зовсім не завважав,

щоб в очах Якова Яковлевича виражалась яка небудь жадність за лакомою стравою; в руках його сестри не було дрощу скупости, що оцінює и перемирює розділяну страву на готові гроші. Я сам більше непокоївся як вони, и уступив в тім тільки одному котови, що мурликаючи ласкаво тягнувся до мене на коліна и випускав, в знак своєї симпатії до зупи, пазурі так, що я аж вздрогався від болю и відганяв його під стіл.

„Добре зробив твій батько, Микольцю“, проговорила Мартуся, відомуючи для себе шишку хліба, „що помістив тебе у нас; а то було и страви не було для кого варити. Все тільки ушниця та кашниця. Яков Яковлевич не любить м'ясних страв.“

„Чому ж се?“ спитав я вважаючи, що зі мною хочуть вести розмову.

Уста Мартусі були в той час зайняті шишкою и за неї відповів Яков Яковлевич.

„Ти питаєш, для чого?“ (Яков Яковлевич все клав наголос на для). „А для того, що я з молоду привик до такої страви.“

Се були перші слова, що проговорив Яков Яковлевич до мене домашнім способом; але я все ще таки слухав уважно: для мене було дуже дивно и займаючо з ним розмовляти. Я наскорі пікнув ложку горячого росолу и сейчас запитав:

„Як же ж то, Яков Яковлевич?“

„А так, молодець“, відповів тим самим тоном, яким було говорив: „молодці, остановитесь и послушайте учительського пояснення“, — „так, що мій покійний батько був в низькій військовій чині, як я родився на світ. На сім місці стояла убога хатинка...“

„То Ваш батько був воєнним!“ вскрикнув я з протягом, поглянувши на рузя и тесак, а там и на копита и дратву.

„Якже, молодець? воєнний!“

„Задля того й у Якова Яковлевича“, завважала Мартуся, „воєнна стать.“

Я поневолі глянув на Якова Яковлевича.

„Ну, ось, молодчику мій“, продовжав Яков Яковлевич, „и жили ми в тій хатині. Батько служив в гарнізоні капралем; діставав на місяць чотири пуди мучиці, кварту круп, та рубля и вісім алтин грошей. Тим и треба було кормитись. Чи ж розумієш, як міг мене виховати мій батько? На сніданє сухарики з водицею та трошки соли, на обід кашниця з крупою, а на вечеру цибулька з хлібцем; ось и вся розкіш. Так, молодчику мій, провів я цілу молодість до дев'ятнадцяти літ и так навик до такого життя, що

й лучшего собі не виображав и не жадав. Ось тому и не здоров, як попоїм мяса, а лучше, коли я їм ушницю, юшку або кашницю.“

Се оповідане о сухариках з сіллю, о хлібі з цибулею и так дальше, дуже мило вплинуло на мене, тим більше, що я тепер з смаком заїдав росїя Мартусі; сам Яков Яковлєвич видався мені иншим чоловіком. Я глядів на него майже так само, як в перший день нашого знакомства, — так непохожим, так новим и відмінним видався він мені в своїй домашній жизни від того Якова Яковлєвича, що говорив: „молодці остановитесь и т. д.“, або твердив „о вітряних млинах“, що „мелють, мелють, а муки не має.“ Там був він острым шкільним наставником; тут являвся він добродушним и ласкавим чоловіком, котрого я не менше полюбив як и старушку Хлопотову. Тепер вже не глядів я в нім одних смішностей; я хотів пізнати ёго з другої сторони, и для того прислухувався з великою увагою ёго розмові з сестрою.

Яков Яковлєвич и Мартуся про себе тішилися, що мають з ким побалакати, и почали пригадувати різні події свого життя, більше авб менше для мене цікаві.

(Дальше буде.)

ЛІТЕРАТУРА

российска, великоруска, українска и галицька.

IV.

(Конець.)

Не одрікаючись од своєї оригінальности и єї виразу — мови, не розриваючи звязок вироблєних життем, але яко близькі співники україно-российского народоправного и краєправного славянофільства являться в Австрії Галичане. И тогді голос їх буде мати не таку ціну у очах других, як тепер. Самі по собі, при самій щирій праці для краєвих интересів, над краєвою літературою з народніх елементів, для народної освіти и добробиту, праці, котора, правда, тільки може бути міцною основою и для більш широкої місії, — самі по собі Галичане не можуть увійти далеко: вони для того дуже малочисленні, та ще у добавок дуже пригнічені Поляками, Німцями, жидами. Я не стану, звісно, говорити проти чесної праці, яку веде хоть би товариство „Просвіта“, п. Наумович, проти таких чесних замірів, які висказують люде, як п. Качала у своїй політичній програмі, проти початків, як товариство „Побратим“

и т. д. Без праці над народньою літературою, організацією народу у товариства, галицько-руському народу зовсім прийдеться загинути. Але трудно ж не бачити, що Русини обділені усіми статутами австро-галицькими, вигнані з повітових и городських рад, засуджені на меньшість в соймі, загублені серед чужих людей и чужих інтересів у райхсраті, забувані або зневажані и централістами и федералістами и Німцями и Слав'янами, не пускані (або ледве терпимі) у школи, вишпхані з посідання землі, — самі далеко не підуть. Поки потроху, збираючи мале збіжжя або випрохуючи собі крихти з доходів од податків власного ж народу, будуть працювати патріоти галицькі над літературою, котора одна ще не однята у них, чужі елементи усе будуть розростатись, и народови галицькому прийдеться або у кінець стати наймитом на своїй землі, або звернути надію на кроваву революцію. Щоб допомогти собі и скорійш вдержати той процес, которий випиха' Галичан з власного краю, треба галицьким патріотам вбільшати свою силу, взяти такий голос, щоб ёго не могли не важити тепер маючі власть у Галиччині Поляки, Німці и Жиди. Одні поклики на „правду“ не допоможуть: — експлоататори стида не мають! Поклики на народ не мають теж сили, поки народ не з'організований и не розвитий, — а експлоататори именно не дають патріотам організувати и розвивати народ: теперішні конституції так же дають багато способів задержувати роботу народолюбців, як и самодержавні монархії, та ще у добавок неутралізують усі добрі заміри, могуті бути у династії, переносючи усю державну силу у руки парламенту, т. є. більшости сильних елементів, елементів експлоататорських.⁸⁾ Поклик на Україну и поміч України багато не допоможе Галиччині, поки на Україні вона буде мати за себе тільки кружки дилетантів, любителів української або й псевдоукраїнської прози и поезії,

⁸⁾ Навіть самі Поляки иноді признаються, що народ галицький не бачить старання про себе од урядових елементів. Так недавно Dziennik Poznański, з поводу неспокоїв коло Тарнова, наговорив поперед звичайних фраз про московських агентів, а потім сам мусів признатись, що у при-Тарновскім краї завівсь дійсний голод, не глядячи на багатий врожай, и що dla ludu, Bogiem a prawdą mówiąc, gżeczywiście nic się nie robi. — З другого боку та скорість, з якою галицькі партії звертають надії на різні побічні елементи, як Москва, Відень, польські маляти, вказує не тільки на одну малу розвитість чуття самостайности у галицькій громаді, — але й на те, що усім у Галиччині ясно, що одних власних сил не стане, щоб оборонити руский народ и народність у сім краї. Усі згодяться на те, що треба шукати помічника. Біда тільки у тому, що більша часть співників, до которих прихилиються Галичане, така, що дума' тільки покорястуватись ними, а їм користи не приносить, бо не має у своїх принципах нічого прихильного до народу галицького.

або кілька хоть би и чесних фантастів. Ми бачимо, що тепер Поляки раді сказати кілька демонстративних фраз за Україну, але тільки щоб покричати проти „Москви.“ А на ділі ці фрази не ведуть ні до чого. Правда, що не багато виграє галицький народ и од того, що кілька клерикалів и літераторів то кричать у меморандумах або у *Neue Freie Presse* про свою лояльність и вірність чужій конституції у Відні, то напишуть у „Голось“, що Галичина плаче за Россею, як дитина, одірвана од матери. Тепер у Галичині одні покладають надію на централістів, другі на федералістів. По всему видно, що німецькі централісти не дадуть Галичанам нічого, а жидівські и польські постараються одібрати и те, що єсть. Уже од сього одного, та ще й од того, що славяно-федеральна партія хоть у принципі признає право усім народам жити по своєму, не можна не признати, що Галичанам достойнійше йти з федералістами, ніж з централістами. Але трудно надіятись, щоб Галичане, як народність, покористувались и од польських федералістів чим небудь більшим, ніж одна-дві школи, тисячка-друга Гульденів на книги: за два-три голоси у соймі, за демонстрацію, якою єсть союз Галичан з польськими федералістами, більшої плати, широкіх прав — не дають. Що ж до народу галицького, то йому мало буде користи, як з буржуазно-жидівського централізму, так и з маґнатського федералізму.⁹⁾ Для помочи народу треба, окрім прямої домової праці для народу (се наше *ceterum censeo*) ще союзу з народними ж напрямками, — а таким може бути и є уже по части російсько-українська демократія. З нею то у союзі мусить

⁹⁾ Ми не сміємо вказувати нікому політики у деталях, и звисно, вважаємо принципи рускої федерально-славянської політики, як їх виложили п. Качала и Загірний, більш достойними Славянина и чоловіка, ніж ті, которых держаться святоюрські централісти — у загалі и у ділі виборної реформи по части. Але ми боїмось, що п. Качала и йому подібні більш гарячаться для других, ніж для себе, и думаємо, що народній партії у Галичині було б лучше, виявивши свої принципи теоретично, на практиці усеунутись поки од усякої агітації політичної, поки ся партія не вкріпить ової сили працею над народом через товариства и поки не зьорганізуються коло неї напрямки и партії, которі будуть зовсім рідні по ідеям тому напрямкові, который отверто вискаже галицька народня партія. Инакше, вона усе буде більш для других працювати, ніж для свого народу, як и святоюрська партія. Мені здається, що Русинам обох партій було б достойнійше, замість того, щоб тільки працювати для чужих інтересів и споритись між собою з за чужих форм федералізму и централізму, достойнійше б було, усеунутись од усякої ініціятиви по таким загальним питанням, а поєднавшись и виотавивши проґраму своїх потреб, малягти на виборну агітацію, добути собі як найбільше депутатів, которі б чи у соймі чи у райхораті (куди, як видно тепер, прийдуть и федералісти), потребували б своєму народу зго природних прав.

виступити галицьке народовство, — и тогді за кілька часу воно буде говорити именем мільйонів організованого и проведеного європейсько-российскою інтелігенцією хлопства. Час сей ще не наступив, але наступа', — и треба готуватись до нього, треба спізнати, де можуть бути вірні, природні союзники галицькому народови.

Ми думаємо, що, коли б галицькі народовці и тепер виступили, яко самостійний, але тісно звязаний з другими член російсько-української демократії, то й тепер би тільки збільшили свою силу. Нічого боятись криків на „неLOYальність“: тепер вже не ті часи, щоб хто був наївно LOYальним. Та усе одно ті, кому се треба, давно вже прокричали про неLOYальність Русинів. Тому виною не одні тільки святоюрські симпатії до „Москви“. Чи давно и українофільство вважалось в Австрії „неLOYальною гравітацією до московської, або до революційної України?“ Хиба й Поляки й Німці и самі Рутенці не закидали цієї вини народовцям? Хиба ще недавно *Neue Freie Presse* не писала, що, коли „*altruthenische Führer*“ розірвали усі звязки з московськими панславістами, то — народовці взяли у Києві од славянського комітету гроші для панславістично-федерального орґану, т. є. „Правди?“ Таких криків, таких докорів усе одно не втечеш! Пора ж говорити, як слід вольним, поважающим себе людям, що шукають собі союзу и помочи на працю для свого народу, де хочать, де є природні союзники. Пора сказати голосно перед німецьким світом, що, не думаючи шкодити правдивим інтересам народу німецького, ніякі Славяне не можуть же йти проти загальних славянських інтересів. Перед Поляками ж Галичане можуть виступити, яко союзники тієї партії у Росії, которая рішила не дати більш у неволю руского народу польському клерикалізму и шляхецтву, але не тільки не ворогує з природними правами польської народности у краях чисто-польських, а готова подавати голос за права сі, та ще й готова помагати самому польському народови, скинути з себе пута клерикалізму и шляхетчини. Явне виголошення таких ідей буде, повірте, мати більшу силу у очах серйозних патріотів польських, коли не на тепер, так на близьке будуще, коли не зараз у Галичині, де старовірска партія дужча, ніж у Познані и у Варшаві, так попереду у сих землях, а потім и у Галичині, — ніж та часом зъявляюущася, двозмисленна хвилева приязнь галицьких народовців з польськими патріотами, у которій Поляки думають бачити згоду з їх теоріями про Польшу 1772 р., а Русини *tacitum consensum* на їх зовсім противній теорії, и Поляки и Русини не вірять

одні другим.¹⁰⁾ Звісно конечно також, що у заяву таких чесних поглядів на права народности польскої и рускої у Росії и у Австрії, — буде більш моральної сили и користи для народности галицько-рускої, ніж у тому, як „Слово“, після скарг на спольщення Галиччини, начне втіпати себе, и страшити Поляків обуренням Польщі и навіть Германізацією Познани, тогді, як консеквентним прикладом демократично-національних идей и до Галиччини и до Західного краю Росії и до Польщі, галицький журнал міг би стати и тепер посередником між російськими и польськими націоналами и здержувати ті перескоки за границі права, які роблять тепер обидва боки, и од чого приходиться більш усього терпіти галицько-руській народности и галицько-руському хлопцу.

Свідуща солідарність Галичан з українськими и російськими демократичними лібералами мусить не тільки підперти національні жадання Русинів у Галиччині, але вбільшати и їх сили на борбу проти панскої и жидівської експлоатації, проти котрої одна малочисленна галицько-руська інтелігенція и народ галицький не можуть виставити сильної організації: тогді як у Росії вже и тепер наділи крестянські, устами про торг горілкою у селах и більш численна інтелігенція демократичного напрямку суть підстави дужчої організації соціального демократизму. Звісно, що на сему дію не стане, и конечна організація Росії, яко мужицької держави — чи з таким, чи з иншим політичним строем — не дасть на себе довго ждати. Така то Россия буде сильною підпорою народного напрямку у Галиччині, которий, коли захоче стати практичним, то не може не зробитись соціально-демократичним. — Упять скажу, що говорючи так про характер народовства у Галиччині и про відносини его до Росії, я не пишу ніякої політичної програми у деталі, — такі програми міняються з часами: треба тільки намітити те, що не може не бути постійним, бо воно є природним. А таке природне — єсть єдність інтересів народу руского у Галиччині, Малоруси и Великоруси, — єдність ціли передової інтелігенції

¹⁰⁾ Галицькому читателеви нічого приводити багато примірів того, що польські газети, коли не ворогують проти української и народної партії у Галиччині, то говорять про неї як про таку, котора має надію на розвиття своєї народности тільки з поміччю Поляків, котрі прямо хотять повернути стару Польщу 1772 р. А як дивляться передові українці у Росії на сю Польщу, видно з слів Шевченка: „була колись шляхетчина, вельможная пані, — була колись, та що з того“, — або з статей „до Поляків“ у Основі п. Куліша и Костомарова, которий у монографії „Последние годы Речи Посполитой“ прямо признав розділ Польщі в боку Росії самим правим ділом з подібних йому у історії.

галицької, української, великорускої і руско-європейської. Од того досить їм буде взнати сю єдність, — и тоді вони з'являють знайти собі форми для неї, з'являють обернути у користь руському народови усяку форму політичну, вироблену історією.

Коли звести коротко до купи усе, що було сказано нами у характеристиці минушого и с'єгочасного стану літератури російської, великорускої, української и галицької и у тих виводах, що ми хотіли зробити на основі с'єго стану для діяльності української и галицької народної партії: то вийде, що ми мало що сказали нового, а хіба систематично зложили те, що вже не раз висказувалось, що ми систематизували status quo. Та инакше й бути не могло, бо с'єй status quo зложивсь хоть инстинктивно, але тим не менше органічно. Ми бачили, що у Росії є справді література *всероссийська, руська*, бо є життя и інтереси, громада, справді *всероссийські*; окрім неї є й *великоруська народня* и *малоруська народня*, бо окрім спільного життя и інтересів європейсько-російської громади є масса народу великоруського и малоруського, для котрих та мова, що для змішаної громади *всероссийської* жива, є мертвою. Ми бачили, що Галичина не може жити виключно російською літературою, бо Галичина не живе життям и у обставинах Росії, и те, що живе для Росії, часом зовсім мертво для Галичини. Значить не може не бути и літератури *галицької*. Однак Галичина, не кидаючи своєї літератури и піддержуючи у Росії автономний український елемент, може користуватись літературами, що виробляються у Росії: найбільш усього українською, як самою близькою и мові и матеріалу, а потім російською, як хоть и одмінною по матеріалу, та цінною по широті ідей, по реальности методу, як найблизчою з усіх великих європейських літератур по мові и по духу, и як представителем громади соціально-політичних інтересів и ідей, котрі найблизчі до інтересів галицько-руського народу. Таким образом виходить, що кожна з чотир'єх живих літератур у руському світові має свої природні круги, свої сфери діяства, як внутрішнього, так и виходячого, — и що їм замість того, щоб поїдати одна другу, природнійше йти у згоді и працювати кожна у сфері свого діяства. Щоб не збитись кожній з єї природної дороги и щоб, перепутавши з-за суб'єктивних узких доктрин и кружкових інтересів кожній свої сфери з другими, не порвати и не розстроїти згідної праці: треба представителю кожної з сих чотир'єх літератур завжди, при кожному частковому непорозумінню, повірять ідеї

и інтереси суб'єктивні, частні, кружкові, котрі можуть здаватися національними, повіряти ширшими и всесвітними інтересами — освіти и народу, ёго волі и добробиту. Отже при усякій праці, особливо серед меньших літератур, української и галицької, треба себе частійше питати: чи те або друге викликається інтересами освіти и народу, чи стане на пряму користь освіті и народови? Задавши тепер таке питання, ми конечно прийдемо до такого про-грамму праці для української и галицької народної партії: праця над народною літературою, освітою и добробитом *з низу у гору*. Правда, через се на довго, коли не віки, виділяється горішня сфера діяства — для російської літератури.*) Але се й без того так, — а окрім того ідеї цієї літератури не тільки не стоять проти принципу нашої праці для народу, але ще й можуть дати матеріал для неї, — а політично-соціальні інтереси громади, котрої ся література є голосом, не тільки не против інтересів народу нашого, а ще можуть піддержати ёго своєю міцною и широкою організацією. Сі ідеї и ся організація у додаток є тільки варіаціями тих ідей, тільки одною з кадр цієї організації, що обнима' увесь цивілізований світ, що зветься наукою и народоправством. Се та конечна звязка, що звязує усі чотири літератури и громади руські и що вяже їх з всесвітними через саму широку. Так и будемо ж працювати над своїм народом, найпрактичнішим методом з низу у гору, з узкого до широкого — дивлючись більш у перед, ніж назад. *Sieh' vorwärts, Werner, und nicht hinter dich!*

Поки будемо держатись сього принципу, не буде незгоди між Галичанами, Українцями, Москвофілами, Українофілами, Руссофілами, Полякофілами, Славянофілами, — а буде спільна праця и боротьба тільки проти обскурантів и експлуататорів, як би вони не звались, хотьби вони брали яку небудь из перелічених патріотичних фірм.

Українець.

1873, 4-ого (16.) Липця.

*) Ми вже кілька разів висказували одмінні наші погляди від поглядів ш. автора. Тут ще лиш одно додамо: Галичина, як признає сам п. Українець, не може прийняти цілком літератури російської. Література російська ніяк не може стати знакомою цілій інтелігенції у Галичині. Чого-ж вона буде держатися? польської чи німецької? Чи вироблювати зовсім окрему галицько-руську? Адже ж легше вироблювати спільну літературу 15 мільонам, ніж окрему 3-м. Годимося зовсім, кажемо ще раз, щоб працювати з долу в гору: але працювати будемо охотнійше з такою гадкою, що 15-мільонний нарід малоруский дійде колись в літературі бодай до такої самостійности, як менші народи Поляків, Чехів або Сербів. — Ред.

ВПЛИВ ЦИВІЛІЗАЦІЇ ЗАХІДНЬОЇ ЄВРОПИ на Україну при кінці XVI-ого віку.

(Після М. Костомарова.)

Кінець XVI. віку був час перелому й перестрою громадської життя в Речі Посполитій. Польща пиялася стати на рівні з Заходом и силувалася заціпити в себе освітаність романських та німецьких народів и по своєму переробити. Україна пиялася стати на рівні з Польщею; вона почувала недостачу своєї старосвітської життя: жажда оновлення охопила її — Україна бажала освіти. Для неї, яко злученої з Польщею, можлива була тільки така освіта, що годилася з звичками, обставинами бити, нормами та пересудами вищої верстви народу. В темній громаді народу не було навіть зароду похопности до иншого способу життя, до инших понятій, до иншого виховування. Громада поділялася на *урождених* и *простих*, а між урожденими були такі, що стояли вище своєї братії — привілейованої верстви, між простими ж були простіші и менше прості. Освіта стала потрібною тільки урожденому чоловікові, бо тільки урожденому було можна розширяти круг своєї діяльності та ознайомитися з освітанішим миром понятій и діяльності; тільки чоловік урождений, беручи участь в політичних и громадських ділах, міг почути кінечну потребу більшого знання й розуміння, як до тепер в нього було, та й жити відповідно розширеному колу понятій. В кого не було освіти, в сього и походження втрачало свою вагу; його герби та грамоти могли статися смішними; помімо його знатности, помімо всіх його багатств, не міг він відіграти значної ролі; йому не годилося ні в чім важнішим довіряти; він не міг подати доброї ради на громадській зборі; ним цуралися и в приятельських сходинах для того, що він не зміг себе ні гаразд повести, ні з освітаними людьми бесідувати.

Польща була освітаніша від України, а Україна була злучена з Польщею: природно отже було Україні зміряти до однакової освітаности з Польщею, и от швидко охопила Польща своїм нормованим и умисловим впливом всю Україну. Польща поборювала Україну своєю цивілізацією. Королі Ягайлового роду, будучи чужинцями в Польщі, підпали єї перевазі. Ще Жигмонт I., як свідчать старі діди, що так сердечно про нього довгий час згадували після його смерті, вірний був литовсько-українському походженню своїх предків, Німців не терпів як собак, Ляхів не любив за їх хитрість, а за те любив сердечно Україну и Литву. Не так

озивалися сі дідугани про ёго сина Жигмонта-Августа. „Его“, мовляли вони, „не годиться и між добрих людей злічати. Німеччина припала ёму до душі більше як ми; що давні королі наші при-дбали, тєє нові — а він перший між ними — Німцям роздали.“ Оборонці старосвітчини, невдовільні прилученням України до Польщі, мовляли про Жигмонта-Августа, що він Волинь и Полісся перевів в нівець, називаючи себе Ляхом. Те, що побуджало дідуганів XVI. віку до недобрих поговорів про Жигмонта-Августа, те становило загальні признаки їх дітей и внуків. Українська шляхта з потреби просвіти почала всіма силами намагатися бути похожою на шляхту польску, а через те саме в певних мірах и на Німців, т. є. в загалі на західних Європейців. Поляки почували, що для них настає пора, на Україні відгравати ролю цивілізаторів, и цілими гурмами вадналися до краю для них на стільки гостинного, на скільки Польща була гостиннею для західних Європейців. Сказати можна, що Поляки не підпадали невольничо сёму впливови західної Європи, але ж сёму підпомогла, окрім свободної форми правлення, звязь з Україною: в Україні вважали себе Поляки чимсь висшим від других, а в народі передо всім підтримується національність власне через тую можливість оказувати свій вплив на иншу народність, як тільки пійде така думка, що отся инша народність стоїть низше своєї під зглядом розвою. Лях для Українця стався чимсь висшим, та й вважав себе таким. Богаті пани — литовські й українські — приймали в себе по дворах зайшлих Ляхів-цивілізаторів; одні служили у них в роді *дворян* (шляхти) або оршака, инші в низшій значіно слуг або *барви*. Але слуга Лях не був те, що слуга Українець або Литвин. „Давай ёму“, мовляли прихильники старосвітчини, „фалендишову сукню, годуй ёго добре, а про яку небудь послугу й не питай в не́го, — тільки в не́го й діла, що, убравшиися ріжнокрасо, на високих закаблуках скаче коло дівчат, та тягне з великого кубка вино. Пан за стіл, а слуга собі; пан за борщ, а слуга за добрий шмат мяса; пан за фляшку, а слуга за другу, та й то держи міцно, а то ще з рук тобі вйдре. А як пан з дому, то пильнууй добре, а то ще й до жінки твоєї підсунеться.“

В домовім пожиттю, в гостинах, в норовах, все, що тільки становило признаки української старовини, сталося, після тогдішніх ~~вонятий~~ ~~вонятий~~, признаками грубости и невіжі; а всё польске и західне служило обявою ~~образовання~~ ~~образовання~~ и доброго поведження себе. Старосвітські українські однорядки та морзні стали безобразними та не-догідними; їх почали перемінювати на одяг, що Поляки перейняли

у Німців, Угрів, Іспанців та Італійців під назвами цуг, кабатів, стратедок, делій, кітель и т. д. Всі отсі одяги були надзвичайно різновидні після вподоби та забаганки кожного, то довгі аж по землю, то куці тільки що за пояс сягаючі, то зовсім без ковніря, то знов з таким величезним ковнірем, що годі було розібрати: чи ковнір пришитий до плаття, чи плаття до ковніря, та ще до того з різновидними пасами, лузиками, вишиванням, нашиванням, кутасами, тороками, стрічками, плетінцями, шнурками... Хто тільки де-що підглянув, так и тягнув на себе. У всіх народів був свій народній одяг — мовить Рей —, тільки у Поляків не було свого, и хтось, маляючи народні одяги, нічого відповіднішого не знайшов для польського одягу, як тільки намалювати Поляка з кавалком полотна. Ся різнообразність одягів, що так разила кожного одвідуючого Річ Посполиту в XVI. віці, відповідає що до крихти внутрішньому строеви польських понять, вірувань, виховання и норів. Годі було тогді сказати, яка віра панує в Польщі, тим більше, що там терпимі були и розвивалися всякі можливі науки и секти; годі було видати суд о степені образования сього краю, бо там можна було стрітити взорець и найбільшої учености и навіть півдикой невіжі, наймякшої лагідности и чоловіколюбия и найрізшого варварства, найвисших понять о свободі и правах людської особистости и найгрубшої самоволі, невольничого наслідування чужоземщини и гордого підтримування свого краевого. Поверхність буває завжди виразом сего, що у внутрі, а польська одежа справедливо була обявою внутрішньої жизни краю. Отся пестрота замінила тогді в Україні однообразність и простоту старосвітської української одежі. Дарча упевняли добрі старики, що старосвітський убір и спокійніший и красший нового; їх довгі балахони, їх дико виростаючі волосся й бороди на сміх підіймали елеанти з підголеними головами та гарно підстриженими борідками та испанками; и старики самі вистерігалися являти в товаристві в прадідівській вяді, вони убиралися так тільки для себе дома и називали тє: *убратися по домовому*, и втішалися тим, що, коли молодіж сміяти меться над старосвітчиною, то бодай їх добрі старушки жінки натішаються та надивляться, як попередягаються в одежу, що нагадує їм часи молодости. Непристойними для шляхоцкого стану здавалися старосвітські будинки української шляхти: се були деревяні дома покриті дубовими лонтами, з величезними сіними по середині та світлицями по обох боках сіней, де по білих стінах не було ніщої окраси тільки образи,—там стояла зелена поливана піч, та на було інших меблів тільки лавки в округи стін та прості немалі-

вані столи, прикриті цвітистими вкривалами. Старики любили жити простірно, але поодинокі; в декого було на подвір'ю кілька невеличких домків, тільки ж всі відзначалися харністю а не багатством. Аж ось почали будуватися пишні палати, збудовані та прибрані після найможливішого смаку Європи. Вже не вдовольалися українські дворяне угощати своїх гостей борщем та кашами. На їх бенкетах появилися вигадливо вироблені льви, слоні, люде, дерева, виготовлені з всякими вимислами західно-європейського куховарства, надзвичайно красі, розмалёвані, повизолочувані та нездорові, тим більше, що, після замітки ровесника¹⁾, виготовлялися в п'ятницю, а на стіл подавалися в неділю. Старосвітські наливки на краєвих ягодах та прадідівські меди уступилися перед угорськими та іспанськими винами. Пани для своїх виїздів почали уживати розкішних вимисних коляс, лектик, брошок з багатими цвітистими коверцями, з вишитими бархатними подушками. Жінчини, як завжди буває в такі часи, з поривом кидалися на новину, кидали простим міщанкам доношувати недогідні українські літники, онашні, та почали приманювати серця до себе італійськими та іспанськими биретами, ферешами, фальбанами, фордиґалами; після західного звичаю почали знатні українські пані ходити з довженими хвостами, що за ними носили хлопчики. З початку було отсе смішно, але опісля освоїлися з тим и Українці, толкуючи собі, що сього вимагає добрий тон и образованість. Жонота липла до Ляхів-цивілізаторів, и не оден муж переплятив семейним щастем сим просвітителям краю свого.

Вся отся поверхня різнообразність була, як ми казали, об'явою внутрішнього перестрою. Шляхоцка Україна чула потребу виховання. Щоб мати образование, треба було або віддавати дітей до польських закладів, або тримати дома учителів Поляків и чужинців. В обох злучаях молодий Українець виховувався на кошт своєї народности. Все, що становило круг образования: поняття о горожанстві, праві, о літературі, о науці, все приймалося и все становилося в противорічності з українським життям-битом. — Мова українська підпала сильному впливови польскої, и їй загрозив на будуще неминучий упадок, бо вже при кінці XVI. віку найревнійші Українці говорили та писали по польски охотнійше, як по своєму. Сему підпомагали женитьби; де тільки ввійшла Полька в український дім, за нею вводився в семью, запановував язык польский. Тоді був звичай у Поляків, після укінчення наук в отчині виїздити на кілька літ за границю задля висшого образо-

¹⁾ Rey, Żywot poczciwego człowieka.

вання, слухати курсів в заграничних університетах та приглядатися битови образованих народів. Отсе ввійшло так в звичай, що в Польщі майже нікого такого не було, хто-б був значного роду та з багатого дому, а не звідував за своїх молодих літ всяких європейських країв, особливо Італії та Франції. Поляки не любили Німців (Германців), заховуючи супротив них вроджену славянському племені вражду, и з погордою відкидали від себе всё, що вважали німецькою вигадкою.*) Українські пани йшли за ним прикладом, тільки ріжниця заходила така, що Поляки, з запасом ріжносторонного тогдішнього образования, повертали до дому частіше ще Поляками, хоч би були не остали такими, якби перейняли чужоземщину від чужосторонців, що їх край звідували, — для України ж такі подорожі були тільки втратою своєї народности, для того, що вони, початково вже виховані по польски, виїзджали за границю вже не Українцями але Поляками.

Виховані чужосторонцями, набравшись просвіти не в питомій формі, Українці навикли швидко ві всім, що становило суцність їх старої умственної життя, видіти противоположність просвіті. Рідні обичаї, український спосіб домового життя вони попокидали; рідний язык покидали та забували. Лишалась тільки своя українська православна віра. При спливі обставин и вона не була така сильна, щоб устоятися против напиряючого навалу чужої цивілізації, ломлячої все українске, особливо як на неї нападе котра небудь из західніх вір — чи то католицтво чи протестантизм. В сі часи ще не панували в науці нові язики. Всюди ще було тогді таке поняття, що наука повинна викладатися на язиці пережилім, на язиці, котрого форми вже б не змінялися, а притім на язиці спільнім для всіх учених сторін — на язиці латинськім, а не на живих говорах, понижаних вульбарною річчю черни, відомих тільки в однім котрім краю. Православна Україна, в суцности, и передше придержувалася того ж засновку: все, що носило в неї признаку умного труда и мисли, виражалось не на звичайнім щоденнім, але на богослужбнім ученім славянськім язиці. Сей був для неї языком науки, умного труда. Як же ж столкнулася Україна лицем в лице з європейскою західньою цивілізацією, и науковий язык України — славянско-церковний язык — столкнувся з языком науки Заходу, з латинським, то латина, з своєю богатою письменністю, з розкішними воспоминками старинного світа, оказалась надто великою супротив славянського языка. Латина

*) Piasecki, chr. 40.

побивала своєю величавістю и в ніщо поборювала бідне Славянство своєю ніби-то висшністю. Учені погордливо усміхались, як хто заговорив до них про літературу славянського язика; єзуїт Скарла розгрімляв ёго, називав ёго жерелом и причиною темноти и невіжі української. „Ще не бувало“ — повідає він в своїм утворі о Jedności wiary — „на світі академії, де б філософія, богословіє, логіка и інші вольні науки викладалися по славянски. З таким язиком годі статися ученим. Та й що ж то за язик, що тепер ніхто не знає й не розуміє на нім писаного? В тім язичі не ма ні граматики, ні реторики, и бути не може. Попи українські на нім відправляють богослуження, а й самі не в силі обяснити, що вони в церкві читають, ба навіть примушені бувають у других допитуватися обяснень по польски. У них з славянским язиком и вся наука в тім, щоб вивчитися читати сьак-так: от и все їх духовне совершенство. Ось звідкіля й невіжа и облуда; з снм язиком виходить на тее, що сліпий сліпого веде.“

Славянський язик з своїми архаїзмами ставався смішним и для самих Українців. Навіть православні ревнителі не могли в ёго оборону нічого такого сказати, що примирювало би з ними виникнуту потребу наукової просвіти. „За диявольским напровадженням,“ говорить один чернець того часу, „славянський язик *обрід* многим: ёго не любять и зневажають; але він єсть найпродійший и найлюбійший Богу язик людський власне за те, що на нім не ма ні граматики, ні реторики, ні диялектики, ні інших вигадок диявольского пустославія; сей язик приводить до Бога через просте пильне читання без всяких хитрувань: він взбуджає в нас простоту и смиріність.“ Західня просвіта чванілася тогді багатством умового розвою та сміялася над убожеством Славянства, а православіє не віднералося в тім, та своєю чергою вказувало на літературу й науку, мов на грішне діло. „Оберегайте,“ говорить сей-же чернець, „оберегайте дітей ваших від отрути. Правду ж я вам говорю: хто з духом любови приляже до сих поганих маячливих догматів, сей навірно погрішить вірі и відпаде під благочестія; що ж з вами діється, як ви тільки почали лакомитися на латинску принадну огидь. Не красче було б тобі вивчити часословець, псалтпру, октоїх, апостол, євангеліє та інші церковні книги и бути простим богоугодником та приискати собі вічність, як похопити Аристотеля, Платона та прослинити в сім життю мудрим філософом, а потім пійти в гєєну? Зміркуй сам: чи ж не красче и аза не знати та до Христа достигнути, а Христос любить блаженну простоту и в ній обитель собі творить и впокоївається.“

Як тільки православні духовники, поводячись вимаганнями віка, зверталися до західної науки, зараз обвиняли їх сторонники старо-світщини: „Ось,“ кричали вони, „замість євангельської проповіді та апостольської науки коріяться погані учителі: Аристотелі та Платони та такі інші машкарники та комедійники.“

(Дальше буде.)

ЧАСТЬ ПОЛІТИЧНО-СОЦІАЛЬНА.

Русини в Галичині.

(Вісникъ Европы 1873. Январь, Февраль.)

(Конецъ.)

„Таким способом — каже дальше п. Т-овъ — показалася хибність поступованя обох партій, и клерикальної, котра гляділа опори для себе не у себе дома, в народі, але далеко в Відні або Москві, котра не гляділа на політику яко на служенє народови, але яко на вислугуванє бюрократичному рядови, — и другої, більше світської и більше молоді часті галицких політиків, складаючоїся особливо з урядників, тої часті, котра, пересвідчившись о безплідности надій на сили позакраєві и увидівши, що у самої бюрократії бере перевагу польска аристократія — обернулася за опорою для національних прямиц в свій край, але ж знов поклала надії не стілько на свій народ и на повільну, але певну працю над своїм народом, скілько на уступчивість чужого польско-аристократичного елемента. Не багато виграв руский нарід в Галичині з завзятої борби Святоюрців з Поляками и їх ревної служби Віденським централістам, але небагато виграв він и з толків про згоду з Поляками и лавірованя перед послідніми міністерствами в Відні и польскою більшістю у Львові галицких „дипломатів“, в роді п. Лавровского. Властиво єдиними реальними уступками, яких добився п. Лавровский від Поляків в 1870 р., були згадані висше запомоги для театру руского, Просвіти и Учителя, та ухвала сойма о уступленю Русинам и 4-х висших клас академічної гімназії у Львові, котру ухвалив сойм по предложеню п. Лавровского в 1871 р., хотя и звязав її з предложенєм о спольщеню німецької гімназії. Правда, що сознанє передчасности їзди на кони високої політики, до котрого мусіли прийти по 25-літній безплідній політичній еквилібристиці розумніші між рускими діячами — є на всякий злучай важне хоч и дорого куплене

придбане. Правда також, що народні школи, три катедри в університеті, одержані Русинами за вірну службу від міністерства Баха и Шмердінґа, театр, zaloжений в 1863 р. приватними средствами, наконець Гімназія ві Львові и рускі класи в інших Гімназіях в східній Галичині (сі, звісно, тільки на папері — ред.) — все те немаловажні оруддя для борби за національність, для розвитку народа и для приготування лучшої опори и політичної сили, ніж та, котрої шукали галицько-руські політики до сеї пори. Правда також, що австрійська конституція дає и інші средства для роботи в хосен народа и народности, крім борби в соймі и райхсраті, а именно свободи печати, право сходин и творення асоціацій, — и ми бачимо именно той пожиток з парламентарних и політичних неудач галицьких політиків, що сі неудачі побудили мислячих людей з-посеред Галичан звернути більше серйозну увагу на інші оруддя борби за народність, через підняте умствене и матеріальне добробиту народа, оруддя, які кидали їм то німецька бюрократія, то польська аристократія, и які дає їм австрійська конституція. Вже й тепер видно, що, взявшись щиро и ревно за ті оруддя, Русини вспіють більше, ніж успіли до сеї пори парламентарною и публіцистичною еквілібристикою, и приготувають собі ліпшу почву и для парламентарної діяльности.

„Хотя не тільки „Основа“, але и „Слово“ висказали, як бачили-смо, повне сознанє безплідности давнійшої служби Русинів німецькій централістичній партії, однакж вступлене сеї партії — и притім именно тої, котра и „пожертвувала Русинів Полякам“ в ряд після ґр. Гогенварта потягнуло галицько-руських політиків знов на стару дорогу. В 1872 р. „Руска Рада“ визвала около 300 протестів руских сельских громад против польскої резолюції — діяльність, яку одобрил и орган „молодих“ „Правда.“ Вона, справедливо дорікаючи органу п. Лавровского „Основи“ за надто рожеві надії на Поляків, з своєї сторони знов виразила гадку, що коли б Русини енергійніше висказали свої жадання в Відні, то „Німці“ казали би Полякам перше уладитися з Русинами, заки би згодилися прийняти польську резолюцію; між тим Німцям, т. є. централістам, тільки тому резолюція и не зовсім догідна, що може служити прецеденсом для інших країв, и коли б вони враз з Поляками знайшли таку форму, котра, даючи Полякам автономію, не непокоїла б геґемонію Німців в інших краях (що, здається, и наступить), то вони и не будуть опиратися уступкам для Поляків, а вже ж найменше журити муться Русинами. (Як довго Німці-централісти були дуже слабенькі, то готові були и зречися

найже підком Галиччини, щоб лиш забезпечити собі панованє в инших краях коронних та над иншими Славянами; але коли трохи набрали сили, то не хотять пустити з рук и Галиччину, де 700,000 їх жиївських братів витягає до них руки, а крім того знаходяться тут колонії німецькі, и більші посілости чим раз більше переходять в руки Німців, именно з Прус: на таких підставах опираючись, а при помочи — бодай через якийсь час — Святоюрців надіються з часом зберманізувати и сей край — ред.). Подання петицій против резолюції польської рускими громадами мож би було нищжати небезхосенним ділом, не тільки яко заявленє перед політичним світом, що в Галичині истнують не самі Поляки, але и яко збуджене політичної критики в руских массах, особливо коли б та критика зверталась до практичних питань и коли б політичні учители руских селян, передкладаючи народови підписувати протести против резолюції, торкали яке небудь живе для народу ділу.....

„На послідних засіданях галицького сойму рускі послы що більш рішучо виступили на службу рядови централістичної німецької партії. Вони внесли проєкт о заведенє безпосередних виборів до Ради державної, т. е. о теє, що є тепер коником „вірно-конституційних“ Німців. Але під тий проєктом показалось всего 25 підписів (в сім числі и митрополита), а при голосованню против 101 польских депутатов, голосувавших, розуміється, против внеску, за проєктом показалось всего 19 голосів... Коли дебатовано над проєктом адреси від сойму, котра мала пригадати рядови резолюцію, більшість руских послів вийшла из салі, обавивши неохоту брати участь в дебаті над проєктами, котрі идуть против єдности держави. И на сей раз число тих оборонців централізма було менше: з салі вийшло всёго на-всёго 15 люда. Як мало було Русинів в посліднім соймі, але й серед того маленького числа показались рідкісні: ю централістів, що вийшли з салі, не прилучились ни. Лазаровский и Качала, и кількох селян. Пп. Лазаровский и Качала виступили вказавшись однак и против централізма своїх рідних и виступили не досить ясного вираженя федеральних идей в польській адресі, котрій вони закидали протекторат з адресами, вказавши на Гр. Гітцарта. П. Лазаровский говорить, що Галичина може отримати велику и гарну автономію тільки при зазначній згоді всіх земель в верхові Долетай: о. Качала руским же мовлявським слівцями каже о необхідности солідарности між Славян и Австрією. Згадує Подєбня, що вони старалися зустріти з німецькими представниками для з самобичною (самостійною), щоб тільки небуло виключення прав для себе и не виступає уступки Русским. — и ю-

буджають через те и Русинів кидатися в руки централістів, щоб тільки не допустити немилої, педогідної їм автономії Галиччини; бесідник закінчив гадкою, що централісти не гадають дати певні уступки Полякам, а тільки затягають час, и що лише при загальнім федералізмі австрійських народів може утвердитися и автономія Поляків и Галиччини. З похвальними гадками пп. Лавровского и Качали згодився од часті з-поміж польських бесідників оден тільки кн. Чарториский, котрий закидав своїм родичцям, що вони не мають жадних засад своєї діяльності. Одвічаючи на ті закиди, Поляк п. Зиблікевич розвив дуже характеристичну теорію, котрої держиться польська більшість сойму: він сказав, що не ма зовсім потреби тих засад загально-австрійської політики, яких жадає від польських послів кн. Чарториский, — головне діло: добитися своєї ціли, автономії Галиччини, а тої ціли можна добитися и без союзу з австрійськими федералістами, з цілями котрих не зовсім сходяться ціли Поляків. П. Зиблікевич запитав: чи ви не возьмете автономії для Галиччини тільки задля того, що и Чехи и Моравія не дістають її? — и (що ще важнійше) чи-ж и тепер (при панованю теперішньої конституції) не вся земля полонізована?*

... Близька будучиість Галицких Русинів представляється п. Т-ову сумною: судячи після всяких обставин, думає, що в конець кінців таки наступить угода між Німцями-централістами и Поляками, а „вірні Русини“ ще раз остануться на леду. „И се буде цілком природно, бо хто годиться з 15-ми людьми, коли є можливість згоди з 100?

„Если висказане одного Англійця XVII-ого в., що для того, щоб справи пішли лучше, треба, щоб стояли гірше, має що-трохи правди в політиці, то послідні збори галицкого сойму (1872 р.— ред.) повинні подавати найкрасіші надії на поліпшенє справи наших родичців в Галиччині. Ми виділи, як маленьке число руских послів, котрі виступали солідарно. Не менше сумний и степень такту, який вони показали. Виступленє з проектом о безпосередних виборах — т. є. явна услужливість німецко-централістичній партії, є явне противоріччє тим славянофільским идеям, котрі висказувались галицкими політиками від 1866 р. и котрі позискували їм прихильність и наших славянофілів и націоналів. Тєє виступленє мусить визвати неприхильність к Русинам цілої партії федералістів и державно-правної оппозиції в загалі, а особливо Славян.*) И ся

*) Цікаве діло, що наші Славянофіли, привикши черпати відомости и думки о Галиччині виключно з „Слова“, хвалять и дальше галицко-руських політиків, репре-

партия, як и німецькі централісти, не дуже дбала о Русинів и во-діла притягати на свою сторону більш сильних Поляків, але все таки вона хоч деколи звертала ободряюче слово и до Русинів, але все таки в єї засадах знаходиться згода з всіми країнами и народами Австрії, отже ж и з Русинами. Тепер же Русини самі зривають з нею, оказуючись самими впереджаючими слугами єї ворогів. Для польської більшости послідне предложене більшости руских послів є послідній и дуже догідний позір похоронити ціле питане о згоді з Русинами, т. є. відречися всіх обіцяних їм на злучай одержання Галиччиною автономії уступок.... Послідні збори Львівського союму показали вправді досить симпатичну появу: се прямо федералістичні и славянофільські бесіди пп. Лавровского и Качали, — але й ті бесіди представляють більш *ria desideria*, ніж практичні політичні програми: у них не ма під ногами ґрунту. Їх бесіди для того покоління Поляків, котре рядить тепер справами в Галиччині, — голос зовущого в пустини; Русинів же, котрі б згодилися з тою програмою в союмі, крім самих обох бесідників, не ма (?—ред.). Самі братя-Славяне волять уговорюватися скорше з Поляками, ніж з Русинами. Славянофільство для славянофільства, братерство для братерства, федералізм для федералізма може займати двох-трёх дилетантів; для того ж, щоб яка небудь політична сила зробила з тих идей свою програму, треба, щоб вона виділа в тім для себе користь, — щоб хто-небудь вступив в спір з другим, треба, щоби той спір представляв практичний інтерес. Що Поляки не оказують охоти, будь що будь зривати з Віденською Радою державною ради одного братерства славянського, се зовсім природно, позаяк Поляки и без сёго надіються добитися того, чого їм треба. З другої сторони, сли Чехи рішаються зовсім відкидати централістичну конституцію и Віденський райхсрат и можуть надіятися на успіх своєї опозиції, то очевидно тільки тому, що від давна за-певнили собі більшу силу в своїй стороні и тая сила шукає по-за собою союзників також між сильними и, розуміється, Русинами интересується мало, — а добившись власти про них и не згане, коли вони будуть по давному слабі. Ось чому то одного красно-душя, одних без сумніву симпатичних бесід, якими суть послідні

зетованих тою Газетою, и в тім же часі не можуть нахвалитися и Чехів, котрі так упорно противляться всяким метаморфозам централізма. Цікаво також, що наші славянофільські Газети навіть и не згадали о бесідах и проєктах пп. Лавровского и Качали, позаяк сі панове не належать до тих, котрих вихвалює „Слово.“ А між тим, сли було на послідних засіданнях союма у Львові що-небудь славянофільського, так се, очевидно, бесіди п. Лавровского, а особливо о. Качали. — Прим. автора.

бесіди пп. Качали и Лавровского, галицким Русинам мало. Чи при централістичній чи при автономічній конституції Австрії и Галиччини руским політикам треба найперше піднести и організувати силу свого народа, — а тоді вона визискає на свою користь всяку конституцію; тоді тільки мож буде серйозно говорити и о загально-австрійських пробрамах и о союзах з иншими силами.

„Таким способом останні літа галицького політичного життя привели, мож сказати, до повного банкрутства політичних проводирів галицько-руського народа. Квантитативна нічогішність, недостаток такту и дисципліни и в результаті безплідність всіх замислів и експериментів — от що виказав послідній час у галицько-руських політиків. Все тее було впрочім конечним наслідком політичної нерозвитости и культурної одсталости галицько-руської суспільности, — и в тім згляді тая повнота банкрутства галицько-руських політиків, котру ми видимо в остатні часи, має и свою потішаючу сторону. Се політичне банкрутство повинно навести все, що ще або вже є живого в галицько-руській суспільности, на гадки о конечности звернення уваги на инші сфери и способи патріотичної діяльности, о конечности приготовляючих праць до того, щоби з гідністю виступити на політичну сцену. На щастє, тії слова розчарованя, які ми бачили у представителів ріжних галицьких кружків, розчарованя в давних дорогах політичних, вказують на те, що в галицько-руській суспільности наступила спасенна свідомість свого положеня, наступила криза; на щастє також австрійські установи державні, хотя и вироблені не Галичанами, при всій їх несправедливости зглядом Русинів, дають однакож поле до такої діяльности галицьких патріотів, котра обіцює більше успіха в будучности, ніж двацятілітнє політикуванє — без підстави в народі, без науки и без просвіти.“

Перегляд часописей.*)

С. Петербургскія Вѣдомости в н-рі 27-ім зъ 27. Січня (8. Лютого) с. р. помістили передову статтю о справі Галичан, а именно народної партії в Галиччині. Поводом до написаня сеї статті був „Одкритий лист з (правобережної) України до редакції Правди“,

*) Задля недостатку місця мусіли ми сю рубрику на якийсь час перервати; заповняючи її нині знов, не будемо минати и давніших статей именно російської пресси, котрі и нині не втратили своєї ваги и цікавosti для нас. — Ред.

поміщений в 19-ім н-рі нашого часописьма з мин. року. С. Петерб. Вѣдом., подавши майже цілий сей лист, осуджаючи як найострійше політику наших Рутено-руських, однак закидаючи по части и народній нашій партії, що не зовсім держиться ліберально-прогресивних ідей ХІХ-ого в., так дальше про лист сей говорять:

„Такого роду роз'яснення и така критика діяльності австрійсько-славянських партій — се велика рідкість в відносинах нашої публіки и печати до Славян, звичайно то байдужої для них, то добродушно протелуючої всякий славянський націоналізм, хотя б и феєдальний, обскурантний, и котрий — конець кінців — компромітує нашу суспільність и шкодить їй, проникаючи в неї під видом „славянських братів.“ Між тим, куди лиш поглянути в Славянщину, у Чехів, Словінців, Поляків, Русинів галицьких — всюди появляється різниця між „старими“ и „молодими.“ До сеї пори репрезентация славянської ідеї була в руках у „старих“, з котрих деякі (найбільше Чехи, найменше Русини) зробили не мало для збудження славянського партикулярного и загального самопізнання. „Старі“ и завели звязи у нас з славянофільськими кружками и відтак з тими класами людей різного рода (від реакційно-шовіністичної до честної народно-русофільської), котрі пристали у нас від 1867 р. до славянських благотворительних комітетів. Між тим тепер, при взможеню в западно-славянських суспільностях роздорів між „старими“ и „молодими“, таке виключне зношенє наших другів Славянства зо „старими“, и на відворот, підкопує кредит славянофільства у нас и ідеї зношеня з Росією у западних Славян. Сѣго тим більш шкода, що серед самих Славянофілів у нас истнують сильні різниці и що часто навіть ті, котрі в славянстві водяться и піддержують „найстарших из старих“, що до внутрішних питань у Росії держаться досить „молодих“ принципів. Тому-то бажати б в нашій печати частійшого заявленя того безпристрастно-критичного відношеня до западно-славянських партій, якого примір представляє згадане письмо з України в „Правді.“ Не мож не замітити, що Южно-руссам, и по етнографічному характеру и по географічному положеню, найприроднійше було-б явитися посередниками між молодю російскою суспільністю и западно-славянськими, — и тому не мож не жалувати, що условия провінціальної пресси не дозволяють постати в Києві и Одесі поважним політичним часописьмам. Посередництво южно-руських орбанів було би особливо користне для Галиччини з єї острою борбою Поляків и Русинів, а також Русинів між собою: воно побудило б и галицько-руські партії привести свої засади и політику в дійстну гармонію з живими інтересами сла-

вянства и руского (се-б то велико- и малоруского — ред.) народа в загалі, а галицко-руского в частности, — гармонію, котрої тепер, на нещасте, єще не видно вповні не тільки в діяльності „старої“ галицкої партії, але и молоді, в котрій багато ще задержалось старого духа.

„Признаки того старого духа видно и в тих словах від редакції „Правди“, з котрими надруковано „Лист з України.“ Виразивши радість по поводу появи и змісту письма, яке доказує того, що „симпатії України и ліберальної Роснії суть на стороні галицьких Русинів-народовців“, редакция однак не осуджає брошур п. Загірного (котрі и дали повід до написання Одкритого Листу з України): вона находить, що ті брошури не маніфест партії, а написані „в одній певній цілі.“ На скільки мож зрозуміти тє оправданє, треба гадати, що цією тою було — позискати духовенство для кандидата федерального... Але одно з двох: такі міри, як знесене конкордата, цивільні шлюби и т. н. або позиточні або шкодливі. Слї перше, то всє одно, хто небудь ввів їх, чи централісти чи федералісти, и закінчити сі міри треба федералістам, слї б вони обіймили ряд по централістах. Слї друге — то треба не тільки виборову аґітацию, але и всю політику партії, називаючи себе народною, основати на засадах клерикалізма. Але орґан галицкої народної партії признає, хотя и в дуже загальних словах, що в більшости своїй вона держиться поступової програми. Тільки, говорить „Правда“, поступові засади не поставлені у нас так остро, щоб ми виключали из своєї партії всіх, котрі мають инші засади. Редакция „Правди“ заявляє дальше, що и в поступовім змислі треба дійсвувати поступенно. Останнє безспорно, але поступенність зовсім не значить заявленє особами, належачими до партії, котра вважає себе поступовою, идей цілком реакційних. Практична поступенність в політиці є умінє означати, яку частину поступових идей може в даний час присвоїти суспільність; але при тім не мож спускати з ока конечну ціль руху и не належить ні в яку хвилю змінити якість заявлюваних идей. А чи ж можна сказати н. пр., що ми поступенно ведемo народ до толеранції, заявляючи протест против супружеств між ріжновірцями, вже раз дозволених законом? Висказувана тою-ж „Правдою“ гадка о солідарности всіх, хто тільки признає звісні національні идеї, не менше „соблазнительна“, як гадка о поступенности поступу. Але при докладнійшій аналізі, гадка ся тратить свої „соблазнительні“ сторони. Національність не може бути сама по собі цією, а тільки средством и формою, цією ж може бути тільки просвіта и добро

народа, а прямуючи до сих послідних, суспільність конечно розпадається на партії. На тепер галицька народна партія яко парламентарський діяч майже не иснує, и може ділати тільки в школі и літературі. Сими двома оруддями вона може приготувити собі більшу силу. Тому то й бажати б, щоб вона явилась тут, в школі и літературі, дійсно народною партією, живою и поступовою, щоб вона говорила народови о реальнім ділі и вела нарід до просвіти... Так званій народній партії у Галиччині треба подумати серьезно над тим, щоб єї діяльність стала дійсно народною. Вона має таку інституцію, як товариство „Просвіта“; бажати б, щоб видання сього товариства руководились не тою гадкою, що, мовляв, всяке письмо гарне, коли походить від особи, котра визнає самостійність галицько-рускої народности, а щоби прямо були звернені на практичні потреби народа и прямо переносили в него європейські наукові ідеї. Задля того вони повинні менше носити на собі слідів того пітичного дилетанства, романтизму и клерикалізму, яким відзначаються до сеї пори. Для впливання на суспільність через розвите літератури галицькі народовці придбали недавно ще одну інституцію — літературне „Товариство имени Шевченка.“ Из статті о сім товаристві в Правді видко, що воно зачало свою діяльність отворенєм власної друкарні, що каже допускати достаточний капітал. Для небогатої Галиччини — се знак не маловажний. Але головню такн ходить о те, що буде друковатися в тій друкарні.... З такою бо літературою, яка тепер являється в Галиччині по части и серед народної партії, нове товариство, помимо имени Шевченка, далеко не зайде....“

Як видно, ся стаття С. Петерб. Вѣдом., як и в загалі статті сього знаменитого часописьма російського, прихильна руско-народній партії у Галиччині. Мимо того підносяться в ній закиди против народного сторонництва, закиди, котрі власне задля того, що походять від жичливої нам сторони, хочемо бодай коротко пояснити, зсилаючись впрочім на те, що ми на різних місцях и при різних нагодах сказали (н. пр. при обох „Открытих листах з України“, в „Переписці Редакції“ в 1-ім н-рі с. р. „Правди“, в замітках редакції до статті Українця „Література російська, великоруска, українська и галицька“ и и.). Отже що до поступовости кажемо ще раз, що щось само собою доброго може бути навіть шкодливе чи чоловікови чи народови, котрий ще не доспів до того. Н. пр. цілковита рівноправність жидів є діло зовсім справедливе, однако було б в інтересі нашого народа, щоб ёго були до того перше приготувилі: тоді б наслідки тої рівноправности не були так

шкодливі, як суть тепер. Так само стоїть справа з многими иншими ділами: Німці накладають нам не одні устави задля того, що вони їм, именно їх містам, суть хосенні; але наш нарід не досів ще до них, и єму перше треба хліба, а аж відтак ласощів. Однак з того ще зовсім не виходить, що ми — реакціонери; як бо вже в чім поступ зроблений, як щось поступове вже заведено, то ми того не гадаємо зносити, без згляду чи ми его бажали чи ні. Примір наведений С. Петерб. Вѣдом. о протесті против шлюбів з ріжновірцями є невдачний, бо сі шлюби в Австрії ще не суть дозволені законом (не кажучи вже про те, що ми таким шлюбом не противні, а відмінна гадка висказана в брошурі п. Загірного не є гадкою партії). Ми навіть и не консерватисти, бо ми хочемо поступу як найбільшого, тільки ж ми хочемо поступу поступенного и основаного на твердих підставах, а не хочемо, щоб від разу накидувано нашому народови те, що німецькі доктринери вигадали яко ліберальне. За кількадесять літ, а може и скорше, коли наш нарід двигнеться и стане значно нисше матеріально, морально и інтелектуально, буде час и для нѣго добиватися не за одним добром, котре єму тепер байдуже а часом навіть и шкодливе. И нехай нам не закидують, що нарід не може ступити наперед, коли не приймемо всіх ідей поступових Європи: — бо чи ж наш нарід не може на тепер розвиватися дуже красно н. пр. и без цивільних шлюбів? Для чого ж маємо людей, котрі в таких справах, які для нашого народу *на тепер* байдужі, одмінні мають погляди, виключати з поміж нас, коли є тільки инших важних точок, в котрих ми сходимося? — Національність, кажуть С. Петерб. Вѣдом., не є цілею, тільки средством. Добре, але щоби osiąгнути ціль, треба мати и средство. Гроші н. пр. також не можуть бути цілею, тільки средством, але хто не буде мати грошей, не мати же и тих вигод, які вони дають. Трудно тут вправді порозумітися з Россиянами, бо вони, котрих національність зовсім забезпечена, не чувують нашого положення. Але ж ми, котрих національність зі всіх сторін наражена на затрату, мусимо поперед усього її ратувати: ми хочемо бути просвіченими п т. д., але хочемо бути такими остаючись *Русинами (Малоруссами), а не стаючи Поляками, Великооруссами або Німцями.*

Перегляд політичний.

Зміни в міністерстві и намістництвах. Спільний міністер війни бар. Кун „на власне желанє“ одержав диміссію и именований командантом в Градци. На місце бар. Куна именований міністром війни дотеперішній намістник и командант в Чехах, бар. Коллер. Дальше именовані: командуючий генерал в Градци бар. Іон шефом головного штабу; намістник Моравії бар. Вебер намістником в Чехах, командуючий генерал в Берні бар. Іосиф Филипович командуючим генералом в Празі, а брат его, воєнний командант в Кошицях бар. Франц Филипович, фельдмаршалом и командуючим генералом в Берні, и и. (Намістником Моравії именований офісляр п. Поссінґер-Хоборський, бувший штатгальтерайляйтер у Львові.) Сі именованя наробили були багато криків и переполоху між Німцями-централами: так бо бар. Кун яко спільний міністер війни, як и бар. Коллер яко Губернатор Чех були у них *personae gratissimae*; при тім же сі зміни, именно диміссія бар. Куна, настали зовсім ненадійно, а именно недавно перед нею одержав бар. Кун, прийнятем жаданого ним бюджету воєнного, від спільних делеґаций вотум довірія. З централістичних часописьм деякі висказували обави, що має наступити зміна в теперішній військовій організації, котрої автором був бар. Кун, — инші хотіли в сій диміссії и в именованях видіти зміну в цілій системі рядовій. Півзурядові або близькі міністерству дневники старались успокоювати обави указанєм, що бар. Коллер є не менше вірноконституційний від бар. Куна, що бар. Вебер в послідній сесії сойму моравского також еперлічно виступав в обороні теперішньої системи против оппозиції моравских федералістів, дальше що бар. Кун вже кільканацять разів подавав був о диміссію. На теє однако одвічають другі, що бар. Вебер боронив и системи Гр. Гогенварта за того-ж міністерства, а послідне поданє о диміссію бар. Куна лежало через дві неділі в цісарскім кабінеті, и відтак бар. Кун міг гадати, що и тепер его диміссія не буде принята: між тим нараз межі п'ятницею а неділею рішлась его доля... Ціла ж ся справа аж до остатньої хвилі була тайною всім вірноконституційним дневникам. Тепер вже трохи успокоїлися и видять причину диміссії бар. Куна в деяких чисто-військових справах. Именованє п. Поссінґера-Хоборского намістником Моравії (враз з наданєм достоїнности тайного совітника) вважають більше ділом неутральним, позаяк п. Поссінґер яко чисто урядничий характер не належить до жадної партії.

До чеського сойму розписані на місце декларантів, котрі в соймі консеквентно не являються, нові виборі. Опорожнено єсть около 80 мандатів посольських из сіл и міст. По поводу сих виборів закипіла завзята борба між т. з. старими Чехами під проводом Рієра и Паляцкого, котрих найзнаменитішими орґанами суть чеський Pokrok и німецька Politik, а молодими Чехами, між котрими найзнаменитіші особистости суть Слядковский и Греєр, а орґан їх Narodni listy. Молоді Чехи не вдоволені пасивною опозицією и агітують за тим, щоби чеські послы назад вступили до сойму. „В часі сих виборів чеський народ має рішити — пишуть Nar. L. — чи хоче ще довше остати без всякої репрезентації в соймі, чи єще дальше бажає віддати децизию о краєвих справах самим Німцям, або чи хоче нарештє стати по при Німцях и всею силою свого права и своєї могутости сказати до них: Доти, ні оден крок дальше!“ Однак до Ради державної и молоді Чехи вступати не хотять, а Nar. L. навіть освідчили, що и до сойму молоді самі не вступлять, хіба разом з старими (тільки поодинокі кандидати на послів из молодих заявили своїм виборцям, що на всякий злучай появляться в соймі). Вірноконституційні закидують молодим з тих причин неконсеквентність, а старі закидують їм, що вони розбивають солідарність чеського народа, котра так импонує противникам. Молоді из своєї сторони закидують старим, що їх політика не довела ні до чого а тільки робить положенє Чехів чим раз прикріишим, що пасивна опозиция в кінци мусить навкучитися народови и впливає навіть деморалізуючо, що старі не мають жадного позитивного пляну а навіть и жадних надій на успіх своєї політики, бо сам Рієр мав освідчити, що цілу надію покладає на маючу наступити в 1877 р. ревізию угоди з Уграми, а як ся надія заведе, то він не знає, що дальше робити. Нарештє закидують молоді старим, що сі лучаться з феодалами и ультрамонтанами, котрі чеської справи уживають лише яко средства до осягнення своїх властивих цілей, — указують н. пр., що ультрамонтани Туни, Шварценберґи и и. ніколи не появлялися в Раді державній в комнаті панів, котрої вони суть членами, коли ходило о интереси чеські, але явилися точно, коли велися дебати конфессійні. — В наслідок такого роздору між молодими а старими одні и другі поставили свою окремішню лісту кандидатів до сойму, тільки ж молоді не компетують як лиш майже в $\frac{1}{3}$ опорожнених місць. Сильніша орґанізация, підмога духовенства и повага имен Паляцкого и Рієра кажуть надіятись и тепер побіди старих.

НОВИНКИ.

— **Закладанє товариств кредитових.** (Допись.) Зачуваємо, що „Просвіта“ має намір зайнятися закладанєм товариств кредитових (заличкових) по наших селах и місточках. Хочемо проте сказати тут кілька слів о таких товариствах.

Товариства сі опираються на засаді власної помочи. Ремісники або селяне лучаться в товариство, котре на спільну, солідарну поруку всіх членів затыгає у третих осіб позичку яко капітал закладовий. Кредит, для поодинокого неможливи а що найменше з великими трудностями сполучений, вітвирається дуже легко для цілого товариства и, як досвід по інших краях учить, не було приміру відмови. Крім того платить кожний член від часу до часу маленьку квоту грошей, поки собі не наскладає певної статутами призначеної „участі“. Вибраний заряд (або виділ) уділяє відтак позички на малий процент членам сего жадаючим. З тих процентів и вкладок членів разом з дивідендами росте в касі маєток особистий кожного члена, наче акція. По кількох літах товариство єсть звичайно в стані цілком заспокоїти свій довг, а значна часть капіталу переходить на его власність. Хосен, який мають подібні товариства, єсть слідующий:

Крім користи завжди вітвертого кредиту, кождому членови росте маєток, до которого би инакше не дійшов, або хоч не так легко. Кождй член такого товариства познакомляється, як то можна чесно и розумно робити добрий інтерес грішми, привикає до ощадности, учиться порядку и акуратности в сплачуваню, учиться навикати до пошанованя опінії публичної, а тим самим стає провадити життя чесне, бо крім того чуєсь бути під сильним надзором — бо під надзором всіх членів. Товариства такі роблять з нєго доброго обивателя своєї вітчизни, бо образують в нїм инстинкт товариский, зближають людей, огладжують їх відносини, роблять їх добровільно залежними від товариства, надають пожитю и справам їх ціху чесности и отвертости, цивілізують інтереси матеріяльні, котрих неумолний и грізний наклон робить без такого товариства чоловіка диким, цифрою, байдужим для других, байдужим на все, що по за его зарібком, его занятєм лежить. Ото суть користи матеріяльні, моральні и соціяльні!

Товариства такі суть під зглядом матеріяльним в порівнаню користнійші, вже не кажу від наших кас позичкових, але від кас щадничих. Каси бо щадничі не дають кредиту вносячим вкладки; суми в них поміщені суть недоступні для бідних, бо з них позичається тільки на певну гіпотеку або застав; крім того дають вони досить малі відсотки, дивіденди же в товаристві кредитовім дуже рідко коли сходять низше 10%.

У товаристві кредитовім и цілком убогий має кредит кожного часу, не платить ляхви, бо той процент, який від уділеної ему позички платить, по заспокоєню коштів адміністраційних вертає до нєго яко дивіденда. Зиск з уділюваних позичок, доси монополъ жиців капіталістів, иде до кешені членів. Забезпечене за уділені позички єсть особисте,

с. е. порука в знаній моральности, чесности, акуратности и фактивній здібности. Коли жадана позичка перевищує оуму, яку собі член на участь в касі товариства зложив, тоді мусить дати ручителів, хотяйби и не членів.

При таких товариствах єсть також каса щаднича, до котрої можуть так члени як и не члени складати собі гріш, хотяйби и в найменшій квоті. Така каса щаднича єсть дуже великої ваги для людей убогих, челяди и дітей.

(Замічаємо, що в канцелярії „Просвіти“ можна дістати книжок до провадження рахунків товариств кредитових, закладаних після системи Шульца-Делітша. — Ред.).

— В Києві отбудеться с. р. в місяці Серпня археологічний з'їзд, на котрий присилають з за границі учені товариства всілякі старожитності на виставу, котра має бути отворена з днем 1. (13.) Липця в будинку Київського університета. Добре було би, як би и від нас хто явився на сім з'їзді. Помимо своєї близости Київ и Україна для нас ще в многих зглядах єсть terra incognita, о много більше н. пр. ніж Відень...

— **Руский театр** під дирекцією панни Теофілі Романович, вівхавши зі Львова, давав, як доносили-смо в 6. н-рі нашого часописьма, представлення в Снятині з добрим успіхом. Из Снятина удався театр до Заліщик, де однако руска публіка з околиці, именно наше духовенство, далеко холодійшими оказувались для сеї народної інституції. Похвальну виезку становив місцевий священик Заліщицький. Из Заліщик перенеслася театральна трупа п. Теоф. Романович до Борщова. Інтерес оказуваний для театру знаменує в загалі інтелігентність, зрозуміння високого значіння театру; у нас же щире занятє театром є крім того патріотичним обовязком....

— **Товариство Побратим** до посліднього часу не мало щастя „наслаждатися покровительством“ „Слова.“ Заложено бо єго, не питаючи „Слова“ о призволенє; а що заложили люде народної партії, котрі, як каже „Слово“, „не пользовались полнымъ нашимъ довірємъ“, так „Слово“ и не раде було сему товариству, не зважаючи навіть на те, що польскі часописи по заложеню „Побратима“ з найбільшою лютостю кинулись на него, називаючи єго moskiewskim. Аж недавно члени „Побратима“, представляючи різним руским особам и інституціям у Львові, зайшли и до редакції „Слова“, — и тепер нараз вже товариство „Побратим“ стало у неї и „благородне“ и „патріотическе“ и т. д., помимо що ані тенденції ані поступованє єго ніяк не змінились. Отже ж „Слову“ ходило тільки о те, щоби удалися під єго „покровъ“, без него бо ність спасення... и „если в посліднихъ часахъ публіка менше дбала о Побратима“, то „безъ сомихніа причиною тому было наше молчаніє.“ Ми знаємо не одну справу, за котрою Слово кричало дуже голосно, а таки публіка руска була „недовірчива.“ Кілько н. пр. „Слово“ зібрало на фонд руского театру?... Так и тут, як не багато шкодило мовчанє Слова, так и не великий хосен з єго промови, хіба що через те пп. Площанский, Клемертович и Геровский зложили разом 3 зр. 50 кр. ав.!...

— **Еще о униатских священниках з Холма.** „Рускій Сіонъ“ пише: Его ВПреоств. митрополит, узвгядняючи з одной стороны нужду священников утікающих в наслідок гонений з Холмскої епархії до наших дієцезій, з другої ж стороны видячи, що в наших епархіях не ма достатком упосажених місць для поміщення їх, удався під днем 1. Цвітня с. р. до нашого вис. ц. к. ряду просячи, щоб ряд зволив визначити ім яко запомогу яке таке удержане з релігійного фонду и щоб вони хоч яко надзвичайні сотрудники в душстаровництві могли бути ужитими. Але ц. к. міністерство розпорядженем виданим з 31. Мая с. р. ч. 207 одвітило, що не може тій просьбі вдоволити задля недостаточности релігійного фонда и законних вимогів у тих священників до ужитя їх в душстаровництві. Однакож щоби, узвгядняючи їх нужденний стан, допомогти ім п подати спосіб до житя, призволяє и розпорджає Е. Ексс. міністер віросповідань и просвіти, щоби ті священники з Холмскої епархії, котрі від инспекторів краєвих народних шкіл будуть узнані за спосібних, могли бути ужиті яко провізоричні учителі народних шкіл в злучаю недостатку правно успособлених учителів. — Ми повторяємо ще раз, що сказали-смо у 5-ому н-рі нашого часописьма, що ми бажасмо священникам з Холма всього найлучшого, ми й не масмо нічого против що ино наведеного міністерского розпорядження, а тільки домагаємось — чейже справедливо, — щоби розміщати священників з Холма після їх здібностей, т. є. не уміщати їх при руских школах, бо вони руского языка не знають.

— **Бережани** ^{23/6} 1874. Почтенна Редакция! Упрашаю о заміщене в ламах своєї часописи сих кілька стрічок:

Звычайно лучась, що родичі, прибуваючі до Бережан в ціли записаня синів своїх до шкіл, не знають, де би їх відповідно умістити, а приїхавши нераз и з дальших сторін хотять для збереження часу у однім дню и умістити сина и записати до школи. Позаяк при записі значного числа учеників директор школи не має часу у тій справі з кождим вітцем з осібна поговорити, позаяк так родичам як и не меньше школі много залежить на тім, щоби школярі по за школою сумлінний и добрий дозір мали — завідомляю отсим, що відповідно до розпорядження вис. краєвої Ради шкільної находиться до перегляду в канцелярії гімназ. спис так званих „одвічальних надзорців домових.“ Коли родичі перед феріями той спис переглянути и тепер вже о маючим наступити уміщеню дітей своїх подумати схотять, охороняться на будуче и від непотрібних видатків на раєне станций через факторів и відповідно до своїх засобів умістять дітей в домах через власть шкільну до того за спосібно узнаних. — *М. Куровский*, ц. к. директор гімназ.

— **Молоді Словенці** алітують від якогось часу меж своїм народом в Стирії и Країні за введенем словенского языка замісць латинского в богослуженю. Спершу алітация велася в тайні, однако недавно орган молодих „Словенский Народ“ помістив статтю, в котрій звивас духовенство, щоби прилучилося до алітації за введенєм словенского языка. — И у нас, хотя наш церковний язык більш зрозумілий нашому народови ніж словенскому латинский, однако все таки тільки надає він трудностей, що навіть дуже многі священники его не розуміють добре и н. пр. для зрозуміння св. письма мають біблії польські, — що ж вже казати о про-

стім народі! Вправді, при неохоті нашого духовенства, ще не мож гадати о переложеню всіх церковних книжок на язык живий, народній; але бодай треба зайнятися більше ширенем молитвословів и святого письма в народній мові....

— **Товариство Просвіта** видало сими днями: 1) *Фармазони*, 2-е видане в 5000 екземп., ціна 12 кр.; 2) *Перекотиполе*, Гр. Квітки (Основяненка), в 5000 екз. по 8 кр.; 3) *Житє чесного чоловіка*, о. Се-лещкого (після Естковського) в 5000 екз. по 10 кр.; 4) *Ластівка*, читачка для сільських людей (на спосіб давнійших „Зір“), в 5000 екз. по 10 кр. а. в. Дістати можна сих книжочок в канцелярії Просвіти (ул. Підвале нр. 7, напротив Волоскої церкви) и в книгарнях краєвих и аленціях „Просвіти.“

— **Для „Дружнього Лихваря“** зложили вп. пп.: о. Терешкевич Осип з Лісковиць 1 зр., Евг. Желехівський 50 кр., Т. М. 24 кр., Мальчевський 50 кр., Антін Добрянський 20 кр., А. Максимович и Щасний Клітинський по 10 кр., Иван Мариняк 8 кр., Иван Рило 30 кр. — за що виділ товариства щирю подяку складає.

— **Для товариства „Побратим“** зложили пп.: др. К. Сушкевич, секретар фінансової прокуратурії, (зъобов'язавшись давати що року по 10 зр.) за 1874 рік 10 зр., др. Олекс. Огоновський 5 зр., Волод. Федорович, властитель більших поміщостей, 3 зр., о. Ильницький, директор гімназії, 1 зр., Партицкий, професор, 1 зр., Романчук, професор, 1 зр., др. Волод. Ганкевич 1 зр., о. Стефанович 10 кр., о. Лукашевич з Староміщини 1 зр., В. Площанський, редактор „Слова“, 2 зр., Клемертович, редактор „Учителя“, 50 кр., Юліян Геровський, ад'юнкт фінансової прокуратурії, 1 зр., Винницький, ад'юнкт в Сторожинцях, 2 зр., — за що товариство „Побратим“ подяку складає.

— **Поправка.** Через недогляд при коректі вкралася в нинішнім н-рі похибка, именно на стор. 372 ст. 12 з гори замість „паперовім“ має бути „перкалєвім.“

Переписка редакції.

Вн. Е. Ж. в С..... Згаданих Вами книжок ще не маємо. Що до перекладів — ні.

З сим н-ром кінчиться II-ий квартал VII-ого роčníка „Правди.“

„Правда“ виходить не и дальше два рази на місяць, с. є. кожного 3. (15.) и 18. (30.), в 2^{1/2}, арнуші. Ціна передплати на чверть року 1 зр. 50 кр., на пів року 3 зр. а. в.

Просимо о скорє надісланє передплати.

Можна еще дістати и перший півроčníк (1874) по ціні передплатній 3 зр., и роčníк VI-ий (1873) по ціні 5 зр. а. в.

Одвічальний редактор: **Др. Олександр Огоновський.**

З друкарні товариства книж. „Школьна.“ — Під надом Фр. Серафимов.